

Népek és nemzetiségek Kárpátalján

II. rész*

S. BENEDEK ANDRÁS

Németek Kárpátalján

A német etnikum megtelepülése a mai Kárpátalja területén még a tatárjárás előtt megkezdődött.

A legismertebb településük az egykori Beregszász, amelyet egykor Lampert vagy Luprechtszászának hívtak és a *II. Géza* által odatelepített szászok alapították. (A város korábbi alapítása is feltételezett, a szászok beköltözése azonban bizonyosabban *II. Géza* korához köthető, 1141 táján.)

A Várad Regestrum már a XIII. század elején tud az ugoicsai *flamandokról*. Lakóhelyük ekkor Batár.

A harmadik település, ahol bizonyosan még a tatárjárás előtt éltek német *vendégek*, pontosabban szászok, Visk. Ez a település valaha a Tisza máramarosi medencéjének őrhelye volt, csak a Tisza mederváltozása után került Huszt előtérbe. Mint *Peleskey Sándor* A viski református egyház története című művében írja, a szász származás az 1500-as években még élénken élt a helyi lakosok tudatában. Számos írásos dokumentum is ezt bizonyítja s az egyháztörténet is számon tartja, hogy az első reformátusok a testvéri Nagyszebenből érkeztek az egykori koronavárosba. Visk szász lakói ezek szerint túléltek a tatárjárást. Beregszász azonban teljesen elpusztult. Ezt követően *IV. Béla* telepített újra vendégnépeket Beregszászba és Munkácsra is. Beregszász 1247-es kiváltságleveléje jelentős szabadságjogokat biztosított s ezt a későbbi királyok nemcsak megerősítették, de az Anjou korban még további jogokat, így pallosjogot is nyert.

A munkácsi németek jogállásáról *Sas Andor* szerint (Szabadalmas Munkács város levéltára c. munkájában) számos dokumentum tanúskodik.

A tatárjárást a batári flamandok is túléltek és *Szabó István* szerint (Ugoicsa megye, Bp. 1937.) valószínűleg ők népesítették be az egészében vagy részben lakatlanná vált Nagyszőlőst, Feketeerdőt, Nagyszászt (ma Szászfalu) és talán Királyházát is.

A középkori származású német etnikum feloldódása részben a háborús eseményeknek, részben a természetes asszimilációnak köszönhetően a 16. századtól gyorsult fel, amikor is a terület a „hadak országújtjára” került. A lakosság fizikai kipusztulására, illetve elmenekülésére utal az, hogy az egykori szabadságjogokat ezek a települések fokozatosan elveszítették, mezővárosi és jobbágyi sorba süllyedtek.

Újabb német etnikum a XVIII. századtól jelent meg a területen.

A mai Kárpátalja területét különösen 1657 (a *II. Rákóczi György* szerencsétlen lengyel hadjáratával kapcsolatos lengyel betörés) és 1711 között érte igen nagy embervesztés. Ezt követően az 1717-es ún. „utolsó tatárjárás” is ezt a területet sújtotta leginkább. 1720-tól másfél évtizedig a visszatérő pestisjárványok pusztították a lakosságot. Az elnéptelenedett falvak egy része spontán módon újránépesedett (különösen a kismemesi falvak, mezővárosok és a máshol is birtokos és így egy-két jobbágycsaládot áttelepíteni tudó magyar nagybirtokos fő- és középnemesség falvai). Igen erős volt a már az előző évszázadokban is szervezeten telepített ruszinság térhódítása (így Ugoicsa megye mintegy 2/3 részén stb.). A vidék három legnagyobb uradalma (az ungi Bercsenyi, a mun-

* Az első rész az Iskolakultúra IV. évfolyam 8. számában jelent meg.

kács-makoviczai Rákóczi és a huszti várbirokt) azonban kincstári kezelésbe került. Ezek közül a munkács-szentmiklósi uradalmat 1726-ban a kuruc háborúban nyújtott kölcsönök ellentételezésére gr. *Schönborn Lothár Ferenc* mainzi érsek, választófejedelem nyerte el. Két évvel később bekövetkezett halála után az uradalom a gróf Schönborn család birtokába jutott örökös jogon és ezt a királyi kamara közel harminc évig tartó pereskedés után -- a család alsó-tiszai birtokairól való lemondás fejében -- szintén elismerte.

Az uradalom igen céltudatos -- az ipart és a bányászatot is fejlesztő -- gazdálkodása nem nélkülözhetette a hozzáértő munkásokat. Mint *Bél Mátyás Laurensik Kerestély* által átdolgozott munkája (Bereg megye leírása, OSZK Fol. Lat. 3377. sz.). A lakosok és hatóságok c. fejezete 1. paragrafusában említi: „A németeket *Schönborn Egon Ervin* 1764-ben telepített be Felső- és Alsóschöborn, Dávidháza, Nagyleányfalva, Kocsova, Bere-zinka és Klucsárka falvakba. A csehok e század elején *Schönborn Ferenc Fülöp* gróf alatt telepedtek meg Sophiendorfon...”. Ugyancsak ez utóbbi időpontra datálható a III. szakasz 1/7. pontjában említett „Fridriebsdorf, latinul Friderico polis, ruthén nevén Há-mori újfalva, lakosai németek és tótok, katolikusak és evangélikusok. Fémművesek.” -- vagyis magyarul Frigyesfalva telepítése.

A fenti adatokkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy Zsófiafalvára csehországi néme-tek telepedtek!

A Béi által említett 1764-es adat azonban csak egy nagyobb telepítési akció dátuma. *Lehoczky Tivadar*, aki az uradalom levéltárát is feldolgozta, a következő telepítési évszámokat adja meg: Pósháza 1748; Alsó-Schöborn 1750; Leányfalva, Bere-zinka, Bárháza 1750; Kustánfalva, Kucsova 1748; Zsófiafalva 1804. Megemlíti ugyanakkor, hogy ugyan-ezen helyekre „újabb időben is németh, cseh, tóth és oláh lakosokat” telepítettek, tehát a nemzetiségi kép nem minden településen volt homogén.

Ezek közül az 1750-es alapítású Pósháza (Pausing, Pavisno -- régebbi német nevén -- Fényes Elek szerint -- Montforczorg, -- *Lehoczky* szerint -- Montforts-sorge) már másodlagos telepítés, a Felső-Schöbornról átköltözött 8 frank család alapította. Fényes Elek 314 katolikus mellett 36 görög katolikust tart számon a faluban. A legérdekesebb az 1921-es népszámlálás, ahol 430 német és 51 ruszin mellett 118 magyarral találko-zunk. 1930-ban az 596 némettel szemben már 118 a ruszin, értelmezhetően az eltűnt magyarság rovására. Ma beleolvadt Munkácsba, német etnikumát felmorzsolta az erőltetett városiasodás.

Kárpátalja leginkább megőrződött német települése Alsó-Schöborn, mai nevén Munkácsújfalva illetve Novoje Szelo. Az 1732-es frank telepések utódai Fényes felmérésében 423-an voltak a 20 görög katolikussal szemben. *Lehoczky* 379-es összevont adata a lakosság általános csökkenéséről tanúskodik (időközben két kolerajárvány is sújtotta a vidéket!). Az 1921-es adat első pillanatra megdöbbentő. 487-en vallották magukat magyar-nak és 16-an ruszinnak. Érthetőbbé teszi ezt és a felmérés egészének körülményeit az a tény, hogy a legtöbb német származású községben egyenesen megtagadták az erre a pontra való válaszadást -- félelemből? ellenszegülésből? a magyarság iránti lojalitásból? Ma már nem adhatunk erre biztos választ, de tény, hogy 1930-ban már újra német-nek vallotta magát 466 fő 69 magyarral szemben. A második világháborút követő megtorlások után egyedül a templomi istentisztelet hangozhatott el a falu anyanyelvén. Ma újraéledőben van a falu öntudata és biztató jelek mutatkoznak az iskoláztatásban is.

Felső-Schöborn, Oláh-Kerepec, Kerepec 1730-as frank telepítés (ekkor 12 család érkezett ide). Fényesnél 332/21 a katolikusok, görög katolikusok aránya. *Lehoczkynál* 279 az összlakosság. 1921-ben 334 német és 129 ruszin mellett 22 magyar is él a községben. 1930-ban 388/125 a német-ruszin arány. A ki- és betelepítések megbontották az eredeti etnikumarányt. Pontos adatokat a mai statisztikák nem tartalmaznak.

Leányfalva (Lalovo) első lakói egy nyílt levélre (toborzó felhívás) jelentkeztek és költöztek Munkács mellé 1775-ben. Mindegyiküknek 100 rénes forinttal kellett rendelkezni, ezzel szemben 30 napi szántóföldet (Morgen Land = 180 négyszögöl), 6 napi kaszálót, 120 négyszögöl belső telket és 6 év adómentességet kaptak. A ruszin-német arány Fényesnél 368/133; *Lehoczkynál* 406/151; 1921-ben 588/178 és 1930-ban 636/185. Mára nagyrészt beolvadtak.

Minden bizonnyal azonos telepítésű Berezinka is, néha Kisleányfalunak is nevezik. Fényesnél 60 római katolikussal szemben 10 volt a görög katolikusok száma. 1921-ben ez az arány 89/10; 1930-ban 120/114. Sorsában valószínűleg osztozott Leányfalvával (ma ugyanis egy nagy állami gazdaság központja!)

Kezdetől ruszin többségű Bartháza (Barbovo). Az 1763-as telepítésű községben Fényesnél a ruszin-német arány 381/152; 1921-ben 665/446; 1930-ban 737/458.

Az 1730 táján telepített Kustánfalván volt a legkisebb a németek aránya. Fényesnél 310 görög katolikus mellett mindössze 20 katolikust találunk. 1921-ben ez az arány 501/39; 1930-ban 616/33.

Az 1748-as telepítésű Német-Kucsováról Fényes nem közöl adatokat. Lehoczky 189 német mellett 36 oroszról tud. 1921-ben 249 némettel szemben 16 ruszin él a faluban. 1930-ban ez az arány 305/36.

Ugyancsak toborzó levélre érkeztek az 1804-es alapítású Zsófiafalva (Sophiendorf) lakosai cseh és osztrák területekről. A 200 forintnyi tőke fejében itt 18 hold földet, 10 éves hitelre házat és 6 év adómentességet kaptak. Fényesnél 252 katolikus mellett 24 görög katolikus élt a faluban. 1921-ben 339 német mellett 8 ruszin és 13 magyar élt itt. 1930-ban 305 német mellett 36 ruszint talált a statisztika. Munkácsújfalú mellett itt őrződött meg leginkább a német etnikum.

A legkésőbbi munkácsvidéki telepesfalú Frigyesfalva, Friedrichsdorf, ma Frigyesovo. 1807-ben telepítették ide a szepességi vasmunkásokat. Fényes 71 római katolikusról és 41 evangélikusról tud. Lehoczky az 1870-es 537 lakossal szemben mindössze 321 lelket talál egy évtized múlva a községben. Az 1921-es felmérés 13 németet, 61 ruszint, 40 magyart és 158 (!) csehszlovákot regisztrál. 1930-ban 208 a csehszlovákok, 62 a ruszinok és 14 a németek száma (51 egyéb!). A falu mára teljesen felolvadt Munkács gyárnegyedében.

Még két érdekes német jellegű települést találhatunk Munkács mellett. Az egyik Váralja, az egykori Rákóczi vadaskert helyén, ahol 1711 után az obsitos német és horvát katonák telepedtek le folyamatosan. (Erre a tendenciára már II. Rákóczi Ferenc is felhívta a figyelmet az 1703-ra vonatkozó naplójegyzetében!) Sokatmondó eredeti német neve: Kroaten-dorf. Fényes 268 görög katolikussal szemben mindössze 35 római katolikust talált. A visszavonuló vár-, illetve börtönőrök azonban továbbra is szívesen telepedtek le itt, így a századelőn már 385 német élt itt (a ruszinok száma ennek duplája). A második világháborút követően megindult a részben természetes, részben erőltetett asszimiláció.

Hasonló eredetű Várpálánka is. Itt az egykori huszárvár katonai barakkjaiban telepedtek le az obsitosok. Itt 634 római katolikussal szemben 268 görög katolikusról tudott Lehoczky. Az utolsó csehszlovák statisztika közel 2000 lakosból 853-at minősített németnek, de így is relatív többségben voltak a ruszinokkal, magyarokkal és csehszlovákokkal szemben. Mára beépült Munkácsba.

Magában Munkácsra is jelentős német elem lakott, de ezek nem szervezett településben érkeztek, hanem az uradalom, a kamara tisztviselői, alkalmazottak voltak, illetve kereskedőként, mesteremberként telepedtek itt le. (Így került ide például állami tisztviselőként Munkács Mihály édesapjának családja is.) A városban élő németek számáról nincs pontos adatunk, hiszen Fényes csak a város jellegét (magyar-orosz-német) közli, Bél Mátyás egyértelműen magyarnak minősíti. Az első csehszlovák statisztika mindössze 385 németet talált a városban, ugyanakkor a visszacsatolás rövid ideje alatt a környező községek tanulóiifjúságára is gondolva német középiskolája volt.

Hasonlóan nem volt kompakt, illetve szervezeten érkező német lakossága a német etnikumot kétségkívül tartalmazó Ungvárnak, Beregszásznak, Tiszaújlaknak (kamara város!), Nagyszőlősnak és a máramarosi koronavárosoknak. Ugyanakkor Máramarosban találkozunk egy kisebb, szervezett településsel is. A kincstári fakitermelés megszerzése során a XVIII. század 60-as-80-as éveit ausztriai származású németek telepedtek Királymezőre (Königsthal), Uszty-Csornára, Német-Mokrára (Komszomolszk) és részben Dombóra (Dubrava). Ez a német népcsoport igen kis létszámú, azt, hogy etnikumukat megőrizhették, elzártságuknak köszönhető. Fényes Königsthalban 149 római katolikus németről és 36 görög katolikus oroszról tud. Német-Mokrán ez az arány 230 a 24-gyel szemben. Dombón az 1410 görög katolikussal szemben 148 római katolikus él,

valamint 28 zsidó (ez a kettő később együtt adja a „statisztikai” németiséget!). Egészen századunk ötvenes éveig őrizték a németiségüket (legalábbis Királymezőn és Mokrán). Ekkor Királymezőn 1.222-ből 998, Német-Mokrán 1.027-ből 87 és Orosz-Mokrán is 1.270-ből 446 a német lakos.

Zsidók

A zsidó népelem minden bizonnyal a honfoglalástól kezdődően jelen volt Magyarországon és így feltehetőleg Kárpátalja kereskedelmi és adminisztratív központjaiban. II. Endre 1233-as bereg-eredei szerződése (amely korlátozta a zsidók és izmaeliták gazdasági és közszerepvállalását), éppúgy, mint a középkori oklevelekben előforduló számos sidó, sidou név vagy helynév valószínűleg nem nép- vagy népcsoportjelzőként értelmezhető.

Ha a középkorból származó egyértelműen zsidó adatunk nincs is, a zsidó népelem igen korán megjelent Kárpátalján. 1575-ben Moisen, Ungvár város harmincadosa pert indít Dereczkey Vitalis literatus ellen, mivel szolgáljának lovát eltulajdonította. 1677-ben egy ungvári oklevél említi a zsidók házát (közösségi házat, templomot vagy iskolát?!), 1688-ban pedig „az sidók patikáját”. Ungváron, de az egész mai kárpátaljai területén azonban a Rákóczi-szabadságharc után élenkült meg a zsidók betelepődése. Érdekes módon a kincstári és egyes nagyobb földesúri uradalmak szorgalmazták az iparban és kereskedelemben járatos népelem befogadását, ugyanakkor a kiváltságokat féltő megyei és városi hatóságok korlátozták azt.

Érhető tehát, hogy az első zsidó hitközség Ungváron (szintén koronabirtok) alakult meg feltehetően 1718-ban, de legkésőbb 1724-ben. Megalapítója *Weinberger* volt, aki Spanyolországból Amszterdamban és Prágán keresztül került a mai területi székvárosba.

Ugocsa megyében 1721-ben 7, 1743-ban 19 zsidó család lakott, mindannyian pálinkafőzők és árendások. Ekkor még kevés a máramarosi zsidók száma is (a megye végleges betelepülése csak ekkor indul a hegyvidéki területeken, elsősorban kincstári szervezésben!), míg Bereg megyében elsősorban a Schönborn uradalom területén találkozzunk zsidó kereskedőkkel és iparosokkal. Ez okozza azt az ellentmondást és hosszú vitát a megye és az uradalom közt, amelynek tétje az ún. „türelmi díj” beszédese volt. A munkácsi zsidók imaházát is az uradalom engedélyezte 1768-ban. Sajátos megkülönböztetésként a Beregszász tanácsa a zsidó kereskedők szerződését vörös pecséttel érvényesítette. A betelepődést korlátozó szándék már korán megjelent. A zsidókat már a 18. század harmincas éveiben eltiltották a jobbágytelkek vásárlásától, 1741-ben a gabonavásárlástól, 1775-ben ismét az ingatlanvételtől. 1801-ben Bereg megyében összeírták a zsidókat, és akik nem laktak legalább három éve a megyében, azokat származásuk helyére „utasították” vissza; 1805-ben megyei nyomásra az uradalomból is kiutasították mindazokat akik nem voltak bérlők vagy iparosok. Különösen szigorú volt Munkács városának 1815-ben hozott határozata, amely nemcsak az ingatlanvásárlást tiltotta meg, de már meglévő ingatlanokból is „kibecsülthették” a zsidókat.

Minden tiltás és korlátozás ellenére a kárpátaljai zsidóság száma folyamatosan nőtt s a korlátozások némelyike (így a türelmi adó, amely nehezen elviselhető terhet jelentett) kikényszerítette a közösségek megszerveződését. 1789-ben *Kazinczy Ferenc* megszervezte Ungváron az első zsidó iskolát, amely a második világháborúig folyamatosan működött (*Kazinczy* intézkedéseit, levelezését ezzel kapcsolatosan *Várad* *Sternberg János* dolgozta fel.).

A reformkorban a korlátozó intézkedések valamelyest enyhültek, közvetlenül az 1848-49-es szabadságharc előtt megtörténik a türelmi adó megváltása, lényegében a zsidóság „örökváltsága”. A polgári érvényesülés felé nyitott ez kaput, s a zsidóság hamarosan polgári öntudatból is vizsgázott: az átlagosnál jóval nagyobb számban jelentkezték a nemzetőrségbe és felszerelésüket is biztosították.

A zsidóság szabadságharcos szereplése itt sem maradt megtorlatlanul. A *Haynau* által rájuk kivetett 1 millió forintos hadisarcból csak az ung megyei zsidóság 17.000 forinttal „részesült”. 1854-ben újabb ingatlanvásárlási korlátozások nehezítették érvényesülésüket. Ugyanakkor képviselők a városi képviselőtestületekben, a közéletben hamarosan a

nyomdaiparban és könyvkiadásban is megjelentek. A számbeli és anyagi bázist ugyan az 1868-as egyházszakadás megosztotta, de a zsidóság szerepe Kárpátalján fokozatosan nőtt. Lényegében ez volt a galíciai zsidóság első állomása nyugat felé. S mint a mai menekültügy, ez is problémákat okozott, amelyeknek megvoltak egyaránt a gazdasági és lélektani okai.

Zsidó vallásúak a századfordulón a legtöbben Máramaros hegyvidéki területén (Rahó, Körösmező) és a városokban, mezővárosokban éltek (Ungvár, Munkács, Szolyva, Beregszász, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Huszt). Munkácson – mint a közeli impériumváltás megmutatta (addig ugyanis nem szerepelt nemzetiségként a zsidóság) – relatív többségben voltak. Az utolsó magyar népszámlálás idején (1910) a Kárpátalján élő zsidók kisebbik fele – mintegy 36.000 ember vallotta magát magyarnak, a többiek, ha nem a német „etnikumot”, de a német statisztikát erősítették. Nagyjából ez volt az a réteg, amely már évtizedek, illetve nemzedékek óta a magyarlakta alföldi részen és a magyarnyelvű városokban lakott és helyenként már egynyelvű (magyar) volt. A csehszlovák hatóságok a zsidó nemzetiség deklarálásával egységesen elhatárolták mindkét réteget és más nemzetiség bevallását adminisztratív eszközökkel is tiltották. Így pl. rögtönzött nyelvvizsgát követően megbírságotlakt azokat, akik magyarnak vallották magukat. Ugyanakkor a „csehszlovák” önbevallást pártolták (gondoljunk csak a „jugoszláv” etnikumra és a szerencse, csak tervekig jutott „szovjet” nemzetiségre!). Érdekes módon azonban a vezető vagy államnemzethez való azonosulás kényszere korántsem volt olyan erős, mint a természetes asszimiláció. A Tiszahát, majd Ruszinszko visszacsatolása idején a kárpátaljai zsidóság még nagyobb arányban volt magyar, de legalábbis magyar nyelvű (a ruszin, cseh, jiddis párhuzamos nyelvhasználat mellett), mint az elcsatolásakor. Az alföldi részen és az ahhoz közeli városokban, a vásáröv településein ez bizonyos realitás volt, de sokan alapvetően lojalitásukat akarták kifejezni a felemás cseh „demokráciában” való csatlódás után. Ezt a hűséget azonban történelmi sorsuk megtagadta. A korlátozó törvények után Magyarország náci megszállását alig két hónappal követően megkezdődött a kárpátaljai zsidók gettóba gyűjtése és elhurcolása. (Meg kell említeni, hogy már korábban, a visszacsatolás idején igen sok zsidó származású kárpátaljai kommunista emigrált, elsősorban Angliába. A Szovjetunióba átszökött szimpatizánsokat – kivétel nélkül nemzetiségükre – mint megbízhatatlant deportálták a sztálini légerekbe. Közülük került ki mintegy 3000 „önkéntes” a csehszlovák légióba. A szülőföldhöz való ragaszkodás bizonyítékaként a túlélők jelentős része, több, mint 30.000 ember 1945-ben visszatért Kárpátaljára. A londoni emigránsokkal együtt ők töltötték be az új hatalom és az értelmiség, szakmai-gazdasági vezetők nélkül maradt kisebbségek közti közvetítő szerepet. Igazi vezető szerepbe azonban nem juthattak. Moszkva a csehszlovák burzsoá eszméktől fertőzött kárpátaljai kommunistákat mintegy „leváltotta”, megbízható frontharcos stb. aktivisták tízezreit küldte a területre. Továbbra is munkált a csak az antifasiszta összefogás időszakára visszafogott, igen mély gyökerű antiszemitizmus. Az ötvenes években repatriálás, családgyűjtés stb. címszóval folyt a kivándorlás, majd a hatvanas évek második felében, a hetvenes évek elején megtörtént az elűzés; 1959-ben alig valamivel több, mint 12.000, 1979-ben mindössze 3.848 zsidó élt Kárpátalján. Ez a szám napjainkra lényegében nem változott. Ez az a töredék, amely már lényegében nem akarja elhagyni szülőföldjét. Közülük az 1989-es népszámlálás szerint 298-an vallották magukat magyar anyanyelvűnek. A kárpátaljai falvak, városok sorsát, gazdasági életét és szellemiségét több, mint két évszázadig meghatározó zsidó etnikum tehát napjainkra eltűnt. Nem utolsó sorban ez az oka a terület mai anyagi gondjainak, de nem utolsó sorban kulturális problémáinak is.

Románok

Kárpátalja autochton nemzetiségei közül a legdinamikusabb az Aknaszlatina környékén lakó néhány román község lakossága. A Felső-Tisza völgyében még az ezen a vidéken megkésített megyeszerveződések előtt, a XIII. században települtek be az oláhok, de mivel a katolikus vallást akarták Nagy Lajos idején rájuk erőltetni, vezérük, *Bogdán* vajda vezetésével Moldvába távoztak. Egy részük azonban nyilvánvalóan visszamaradt

és soraikat a hegyvidéken vándorpásztorokodást folytató, bizonytalan etnikumú vlachok is folyamatosan erősítették, éppúgy, mint a ruszinságot. A XVI-XVIII. század nagy emberszűrését is az oláh és ruszin elem pótolta a szász és magyar népelem megfogyatkozásakor. A két népelem közti hosszú ideig ingadozó nyelvhatár végül nagyjából a Tisza és az Avas-hegység vonalán állandósult. A Tisza vonalát románság csak Máramaros-szigettel szemben lépi át. Alsóapsán (Gyibrova), Felsőapsán (Hlibokij Potyik), Középapán (Szerednye Vogyane) valamint Fehéregyházán (Bila Cerkva) zárt közösséget alkotnak, míg aknaszlatinán kisebbségben élnek. Számuk 1910-ben 11.668, 1941-ben 15.597, míg 1989-ben közel harminczer (29.456). 1945 után hivatalosan „moldovánokként” tartották őket számon, iskolákban, a sajtóban a cirill betűs írásmódot használták. 1990-ben megalakult érdekképviselőik 1990-ben elérte a latin betűs írásmód visszaállítását. Távlati terveik közt szerepel egy autonóm körzet kialakítása.

Szlovákok

A ruszin-szlovák nyelvhatár még ma is bizonytalan. Különösen így volt ez a korábbi századokban, amikor legtöbbször a vallás volt a választó szempont. Elkülöníthetően szlovákok a XVIII. század első felében jelentek meg a mai Kárpátalján, elsősorban a Bercsényitől elkobzott birtokokon, koronauradalom telepeseiként. Telepített szlovákokat Munkács környékére a Schönborn-uradalom is. Feltehetően szlovák lakosok is érkeztek a máramarosi kincstári birtokokra a szepességi németekkel, illetve csehországbeli mesterekkel együtt, de ezek néhány évtized múlva mintegy közvetítő nyelvként a magyart fogadták el.

Ma jelentősebb számú szlovák lakosság az ungmegyei Órdarmán, illetve magában Ungváron él. A Munkács melletti Új-Klenóc lakosai 1827-ben költöztek a viznicei völgybe Gömör megyéből.

A mai Kárpátalján élő szlovákok száma 1910-ben 6.346 volt, 1930-ban (a cseh hivatalnokokkal és asszimiláns „csehszlovákokkal” együtt) 34.032, 1941-ben újra csak 6.838, míg 1959-ben 12.289. Az újabb emelkedést azok száma jelenti, akik a „málenyikij robot”-tól való félelmükben csehszlováknak vallották magukat. Azóta a szlovákok száma (részben az államszerződésben hosszú távon engedélyezett „repatriálásnak” köszönhetően) 7.329-re csökkent. Ebből közel kétezren a magyart vallották anyanyelvüknek és ennél nagyobb számban az ukránt. Fennmaradásuk esélyeit nehezíti, hogy nagyvárosban, illetve agglomerációban élnek és oktatási-művelődési lehetőségeik is szűkösek. Az 1945/46-os tanévben ugyan (még a kivonulóban levő csehszlovák közigazgatás „árnyékában”) Órdarmán szlovák elemi iskola indult, több, mint száz tanulóval, de ez hamarosan megszűnt. 1990 nyarán létrehozták a Kárpátaljai Szlovákok Kultúregyesületét és alapszinten felújították a szlovák oktatást is.

Oroszok és más nemzetiségűek

Kárpátalján jelentősebb számban az 1920-as években jelentek meg oroszok, elsősorban ún. „fehéremigránsok”. Jelentősebb számban azonban 1945 után telepedtek meg a területen, részben szervezett, részben szervezetlen formában. A legjelentősebb akciót a kommunista párt szervezte az ideológiai megerősítés és a gazdaság szocialista átalakításának megsegítése jelszavaival. Folyamatos betelepülést jelentett az itt szolgáló katonaság (elsősorban nyugdíjazott tiszték, de közlegények is ittmaradtak, mivel egyébként a helyváltozás, különösen a faluról való elköltözés adminisztratív akadályokba ütközött). Ugyancsak folyamatosan érkeztek a területre mérnökök, egyéb gazdasági és közigazgatási szakemberek, egyetemi-főiskolai oktatók stb. Számuk 1979-re 41.713-ra, 1989-re 49.456-ra emelkedett. Az oroszul beszélő lakosok száma azonban ennél jóval nagyobb, hiszen ide kell számítanunk a szórványban élő beloruszokat (2.521) és a volt Szovjetunió szinte majd minden kisebb-nagyobb nemzetiségét a mordvintól a dagesztániig. Így az oroszok ma Kárpátalja harmadik legnagyobb nemzetiségét képviselik. Realitásérzékükre jellemző, hogy önvédelmi, kulturális szervezeteiket kiépítve nem zárkoznak el a helyi tö-

rekvések elfogadásától, így jó részük pártolja az ún. „különleges státus” megvalósítását is, az autonómia egy formájaként.

Különös a cigányság statisztikai szerepe a területen. Cigányok már évszázadok óta élnek itt. Közülük ún. oláh cigányok a Máramaros-Ugocsában élők. Jellegzetes településeik közé tartozik Szőlősvégeardó, ahol lényegében földesúri segítséggel vették át a múlt században az autochton református magyar lakosság elnéptelenedett portáit.

Jelentős cigány kolónia él a területi székvárosban. Itt már a múlt századi, József főherceg által indított program is iskolát és bizonyos fokú foglalkoztatást szervezett számukra. Ungvár cigányainak más része viszont, és a terület egész alföldi részének cigánysága is lényegében egynyelvű, magyar. A cigányok száma Kárpátalján 1979-ben 5.586, 1989-ben 12.131. Ha figyelembe vesszük, hogy a statisztika szerint is közülük 7.973 magyar anyanyelvű, érződik a népszámlálóbiztosok szándéka a vélt demográfiai robbanás mögött: a beregszászi kerület székvárosának „soknemzetiségűvé” tétele. Becslések szerint ugyanakkor a cigány származásúak száma akár 30.000 is lehet Kárpátalján. 1990 táján a magyarországi példához hasonlóan Kárpátalján is több cigány szervezet alakult.